

Varga Péter András

Tinta és szellem

Egy filozófiatörténet-filozófiai és metafizológiai megközelítés margójára

Ha a magyarországi filozófia közelmúltbeli korszakai közül a későszocializmus időszakát a lassan körvonalazódó kortörténetírói konszenzus szerint egyfajta „történelmi fordulat” jellemezte, amelynek során a „filozófia közeledett a filológiához: a filozófia történetének vizsgálata vált a tulajdonképpeni filozófiává”,¹ akkor a rákövetkező periódust, a magyarországi filozófia történetének a rendszerváltás éveivel kezdődő korszakát talán éppen egy ellenkező irányú mozgás határozta meg. Utóbbi attitűdnek pregnáns megfogalmazását adta a fiatal Mezei Balázs egy, az *Élet és Irodalom*ban megjelent konferenciabeszámolójában: „Minél több előadás hangzott azonban el, annál nagyobb lehetett a kiváltott csalódás érzése. Jó, jó; a filozófia ilyen meg ilyen, ezek meg ezek művelték, így meg úgy – de mi maga a filozófia?”² Ez a dinamika annál is inkább figyelemre méltó, mert a magyar(országi) filozófia legutóbbi éveiben – amennyiben a megfigyelői és résztvevői pozíciók nyilvánvaló összefonódásai egyáltalán lehetővé

A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Email: varga.peter@abtk.hu

- 1 Weiss János: A filozófusper és következményei. Történeti-filozófiai rekonstrukció. *Fordulat*, 2010 (3):10, 168–183, 179. Vö. pl.: „ez a ráhagyatkozás a filozófiatörténetre szakmánk hazai művelésében a nyolcvanas évek fejleménye” (Tengelyi László: Meggondolások a filozófiai reflexió és a politikai fronézis viszonyáról. *Magyar Tudomány*, 1991 (36):3, 332–337, 333; kiemelés az eredetiben); érdemes még összevetni egy recens empirikus tudománytörténeti vizsgálódás eredményeivel: Szücs László Gergely: Kísérlet a magyar hivatalos filozófiai élet Nyugat-képének rekonstrukciójára (1957–1980). *Szociológiai Szemle*, 2016 (26):1, 18–48. – Az itt leírtakban támaszkodom legutóbbi könyvem megállapításaira és elemzéseire, közvetlen saját textuális függőség nélkül (Varga Péter András: *Mi a filozófiatörténet? A filozófiatörténet filozófiája a kontinentális filozófiában*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat, Budapest, 2020).
- 2 Mezei Balázs: Mi az, hogy filozófia? *Élet és Irodalom*, 1992 (36):4, 4. Vö. különösen a szerzőnek az ezekben az években zajló polémiaját Tengelyi Lászlóval: Mezei Balázs: A bűn, a sors és Jób karteizianizmusa. Tengelyi László: A bűn mint sorsesejény [...]. *BUKSZ*, 1993 (5):4, 417–428; Tengelyi László: A módszerről, a nyelvről és az előföltéveésekről. Tengelyi László válasza Mezei Balázs bírálatára. *BUKSZ*, 1994 (6):1, 6–12.

tesznek ilyen jellegű megállapításokat – a történeti fordulatot és annak antitezisét követően egyfajta *metafilozófiai* fordulatról beszélhetünk.

Két felismerhetően korszakhatár jellegű esemény is felbátoríthat minket az utóbbi jelenkor-történeti megfigyelésre: egyrészt a magyar nyelvű filozófiai közösség egészét lázba hozó analitikus–kontinentális vita, ami a szocializmus okozta izolációnak és az azt követő akkulturációs periódusnak betudhatóan közel fél évszázad késéssel érkezett el hozzánk egy éppen a jelen folyóirat hasábjain napvilágot látó bemutató cikk provokatív kiszólásának köszönhetően. Másfél évtized távlatából figyelemre méltó, hogy noha a lokális analitikus–kontinentális vita az önként vállalt antialogicitás legnemesebb nemzetközi hagyományát vitte tovább – a huszadik századi egyetemes filozófiai legendárium közkeletű darabja szerint Maurice Merleau-Ponty egy békítő konferencia hozzászólására („Nem ugyanaz-e a mi programunk?”) Gilbert Ryle 1958-ban azt találta válaszolni: „Remélem, nem.”³ –, azonban a magyar vitában állandó résztvevőként ott találhatjuk a filozófiatörténet filozófiai problémáját, akár az arra való explicit reflexió szembeűnő hiányának formájában. Elvégre a nevezetes tézis, miszerint az analitikus filozófiai hagyomány lenne az „*egyetlen* olyan kortárs filozófiai mozgalom, amely a klasszikus filozófiai problémákkal abban az értelemben foglalkozik, hogy megoldást igyekszik találni rájuk”,⁴ nem csupán a *petitio principii* logikai jelenségének tankönyvi példája (mintha az érdemi filozófiai disszenzus valaha is metafilozófiai

3 Az egyetemes analitikus–kontinentális vita általános kultúr- és filozófiatörténeti áttekintéséről analitikus szemszögből lásd: Hans-Johann Glock: *What is Analytic Philosophy?* Cambridge University Press, Cambridge, 2008. Megjegyzendő, hogy Ryle előadása (eredeti változat: Gilbert Ryle: Phenomenology versus the „Concept of the Mind”. In uó: *Critical Essays*. Collected Papers, I. Hutchinson, London, 1971, 179–196) ugyan valóban konfrontatív, azonban kettőjük szóváltása korántsem meglepő módon inkább az emlékeztettörténet, mintsem az eseménytörténet birodalmába tartozik (lásd: Andreas Vrahimis: *Encounters between Analytic and Continental Philosophy*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013, 110 skk., 143. skk.).

4 Tózsér János – Eszes Boldizsár: Mi az analitikus filozófia? *Kellék* 27–28 (2005), 45–71, 69 (kiemelés az eredetiben). A vita közvetlen magjához tartozó cikkek: Schwendtner Tibor: Analitikus versus kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2006 (50):1–2, 1–15; Ullmann Tamás: Analitikus és kontinentális filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2006 (50):3–4, 227–251; Faragó-Szabó István: És hova álljanak a belgák? Hozzászólás az analitikus-kontinentális vitához. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2007 (51):1–2, 109–127. Lásd még: Bács – Forrai és mtsai. (szerk.): *Perlekedő rokonok. Analitikus filozófia és fenomenológia*. L'Harmattan, Budapest, 2011; valamint Varga Péter András: Analitikus filozófia és fenomenológia: a közös nem létező tárgy. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2007 (51):1–2, 21–74.

konszenzus talaján bontakozott volna ki, azaz a „problémák” konszenzuálisan azonosított körének elfogadott sikerességkritériumok szerinti „megoldására” vonatkozó különböző javaslatok érdemeit mérte volna össze, nem pedig az olyan totális paradigmamentes tudományos vitahelyzetek iskolapéldája lenne, ahol a felek a módszerekben, kritériumokban, sőt a problémák demarkációjában sem tudnak megegyezni, nem is beszélve a terminusokról), hanem az Eszes–Tözsér másfél évtized józanabb vártájáról mindenekelőtt *filozófiatörténet-filozófiai* tézisként jelenik meg: az analitikus filozófia feltételezett kiválóságát – e distinkció valóságát most fenomenológiai zárójelben hagyva – az adná, hogy az analitikus filozófia, kontinentális vitapartnerével szemben megoldással rendelkezik a filozófiatörténet modern filozófiai alapproblémájára, nevezetesen a történeti kakofónia tapasztalatára.

„Csatamező, csak a halottak csontjával borítva” – vélekedett G. W. F. Hegel a filozófia történetének összképéről,⁵ ahol az újonnan fellépő filozófusnak azt mondhatjuk, amit az *Apostolok cselekedetei* szerint Péter apostol tanácsolt a radikális erényességet a társadalmi státusz megőrzésével kombinálni akaró Ananiás özvegyének: „Íme, azoknak a lépte, akik férjedet eltemették, már az ajtó előtt hallatszik. Kivisznak téged is.”⁶ Ananiás késői utódjaként Hegel még bízott a két egymást kizáró szerep, a filozófiatörténet filozófiai relevanciájának és e filozófiatörténet-filozófiai szabály saját filozófiájára vonatkozó érvényessége felfüggeszthetőségének összeegyeztethetőségében, amivel kétségtelenül nagyobb sikert aratott kortársai között, mint Ananiás, akitől a modern egezeták még létezését is elvitatják.⁷

- 5 Hegel Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a filozófia történetéről*. Első kötet. Ford. Szemere Samu. Filozófiai Írók Tára (Ú. F.), 16. Akadémiai, Budapest, 1958, 33, 3. l. Filológiai érdekesség, hogy Hegel filozófiatörténeti előadásának Michelet-féle kiadásának eredeti változatában ez a markáns metafora csak a kötet végén található hibajegyzékben szerepelt (Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Erster Band*. Szerk. Karl Ludwig Michelet. Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten [...], 13. Duncker und Humblot, Berlin, 1833, 419 [számotlan]), s azt csak a Szemere által használt reprint kiadás olvastotta be lábjegyzetként a főszövegbe.
- 6 A Hegel (uo.) által idézett szöveghelyet (ApCsel 5, 9) a Simon Tamás László-féle, legmodernebb magyar Újszövetség-fordítás szerint idéztem.
- 7 Szakirodalmi áttekintést lásd pl. Ernst Haenchen: *Die Apostelgeschichte*. 7., durchgesehene und verbesserte Auflage. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament, 3. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977, 234 skk. A kézenfekvő ószövetségi párhuzamon (Józs 7, 1 skk.) túl hasonló történet adatolható a qumráni közösségből is; az egezetikai hipotézisek a szöveghely történetiségének elfogadásától annak formatörténeti-tipológiai értelmezésén át (az őskeresztény közösség szigorú vagyongosztási szabályának perszonalifikált rögzítése) át a paráziakéssel

„Emlékezem rá” – írta később Hegel egy jénai diákja, Georg Andreas Gabler (1786–1853) –, „amint az egyik filozófusalak a másik után lett bemutatva, egy ideig a színhelyen hagyva, majd ismét sírba téve”.⁸ A temetői metaforika kortársak képzeletét is megragadta: „Ez a halál és mindennek így kell elmúlnia” – kiáltott fel a beszámoló szerint egy idősebb hallgató, mire a jénai tanítványi kör oszlopos tagja, Hermann Suthmeyer (1784–1824), később lelkész Bréma közelében, így replikázott: „Igen, ez a halál és annak kell lennie; de ebben a halálban az élet rejlik, amely egyre fenségesebben fog előlépni és kibontakozni.”⁹ Hegelt magát egyébként nem közvetlenül a filozófiatörténet-előadásai berlini iterációja megtartása közben érte a halál, de az 1831–1832-es téli szemeszter előadásai között ott találjuk a filozófiatörténeti kurzust, amelyben éppen a filozófiatörténet-filozófiai bevezetőig jutott filozófusunk, valamint a modern biográfia-írói közvélekedés szerint a tragikus esethez nagyban hozzájárult hibás döntése, hogy a kolerapandémia vége előtt visszatért az egyetemre (ez a helyzet az utóbbi időben sajátos aktualitásra tett szert), habár az orvosi ok már régóta meglévő betegségében keresendő (a kortársak meggyőződésével szemben, akik ennek ellenére mégsem a szigorú járványügyi korlátozások szerint jártak el a filozófus holttestével).¹⁰ A „sírba tétel” problémája, azaz a filozófiai érvényességigények ismétlődő felfüggesztése Hegel utódai számára is filozófiai probléma maradt (tulajdonképpen ebben, egy, a korábban az erudicionista történetírás tárgykörébe tartozó téma filozófiai felfedezésében rejlik Hegel filozófiatörténet-filozófiai érdeme), azonban a lelkipásztor Suthmeyernél jóval szkeptikusabban viseltettek a „halálban megjelenő élet”, azaz az éppen az ezeken a sorozatos érvénytelenítődéseken keresztül érvényesíthető dialektikus filozófiai tartalom igényével szemben. „Micsoda önhittség mutatkozik meg [...] abban a tévhitben, hogy birtokba vettük volna az igazságot [...]. A világtörténelem mint a világ ítélőszéke kimutatja minden metafizikai rendszer viszonylagosságát, átmenetiségét és múlandóságát” – fogalmazott Wilhelm Dilthey,¹¹ aki 51 évvel Hegel halálát követően lépett fel a berlini

operáló magyarázatokig terjednek (az őskereszténységben az eszkatologikus várokozás bekövetkezése előtt történt halálesetek szublimációja).

- 8 Kimmelerle (szerk.): *Dokumente zu Hegels Jenaer Dozententätigkeiten (1801–1807)*. *Hegel-Studien*, 1967 (4), 21–99, 70.
- 9 Uo. Suthmeyer biográfiájához és a hegeli tanítványi körben betöltött szerepéhez lásd i. m., 97.
- 10 Lásd pl. Terry Pinkard: *Hegel. A Biography*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 655 skk.; Sebastian Ostritsch: *Hegel. Der Weltphilosoph*. Propyläen, Berlin, 2020, 11 skk.
- 11 Wilhelm Dilthey: *Weltanschauungslehre. Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie*. Szerk. Bernhard Groethuysen. 2 kiadás. *Gesammelte Schriften*, 8. B. G.: Teubner, Stuttgart, 1960, 12.

egyetem filozófiai katedrájára, és a filozófiai érvényességigény, valamint a történeti érvénytelenítődések közt feszülő paradoxon megoldását már csak abban a minimalista deskriptív értelemben látta lehetségesnek, amennyiben az általa kidolgozott világnézet-tipológia (*Weltanschauungslehre*) „a vallásosság, a költészet és a metafizika történeti menetének tagolásából kiindulva ábrázolja azt a kapcsolatot, amely az emberi szellemet a világ- és élettalányhoz fűzi”.¹²

Tőzsér János és szerzőtársa, Eszes Boldizsár úgy vélekednek, hogy az analitikus filozófia birtokában van a filozófiai érvényességigény és filozófiatörténeti tapasztalat összeegyeztethetősége megoldásának. Azt, hogy téziséjük eme értelmezése összhangban van a szövegükben kifejeződő szerzői szándékkal, jól láthatjuk, ha tovább olvassuk az ominózus tézist megfogalmazó részt: „Úgy gondoljuk továbbá” – írják, „hogy az előzőekből fakadóan az analitikus filozófia viszonya a filozófia történetéhez szintén speciális”.¹³ Ez a kitüntetettség pedig éppen abban áll, hogy az analitikus filozófia véleményük szerint képes produktív viszonyt kiépíteni a filozófiatörténettel, ahelyett hogy paralizálná őt a filozófiai érvényességigény sorozatos modalizálódásainak történeti tapasztalata: „Az analitikus filozófusok legnagyobb része úgy gondolja ugyanis, hogy ő személy szerint egy Platónról induló nagy párbeszéd részese, ugyanis végső soron ugyanazokkal a problémákkal foglalkozik, mint maga Platón, Descartes, Locke vagy Kant.”¹⁴ Szerzőpárosunk az analitikus filozófia privilegizáltságát olyannyira komolyan gondolja, hogy még azt a megközelítést is megkockáztatja: az analitikus filozófia története valójában nem is annak alapító atyáival vette kezdetét a huszadik század hajnalán, hanem évezredekkel korábban: „akkortól, amikor az első olyan filozófus a porondra lépett, akinek volt valamilyen releváns mondanivalója egy filozófiai probléma megoldását illetően”,¹⁵ és azt konceptuális eszközökkel, argumentatív módon terjesztette elő.

12 Wilhelm Dilthey: *Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens. Erste Hälfte. Abhandlungen zur Grundlegung der Geisteswissenschaften* (szerk. Georg Misch). 2 kiadás. Gesammelte Schriften, 5. Teubner, Stuttgart, 1957, 406; Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. Ford. Csejtei Dezső – Juhász Anikó. Attraktor, Máriabesnyő, 2007, 97. A világtalány (*Welträthsel*) tizenkilencedik századi német fogalmának kultur- és filozófiatörténetét illetően, amely a mai analitikus filozófia *explanatory gap* vitáinak megelőlegezésétől általános indifferentista álláspontokig terjedt, lásd Varga Péter András: *Az ignorabimus-vita a korai fenomenológiában. A fenomenológia keletkezésének egy feltáratlan fejezetéről. Magyar Filozófiai Szemle*, 2016 (60):1, 50–82.

13 Tőzsér–Eszes: i. m., 69.

14 Uo.

15 Uo.

A filozófiatörténet filozófiai kihívásának anakronisztikus-prezentista megoldása természetesen nem kifejezetten originális (ez az implicit történetkezelési mód a sajátossága a természettudományok széles körének is), az érdemi filozófiai lépést talán inkább abban kell látnunk, hogy szerzőpárosunk tudatosan választja ezt a filozófiatörténet-filozófiai álláspontot, pontosabban a jelen szempontból annak érdemes filozófiai jelentőséget tulajdonítani, hogy Tözsér és Eszes az analitikus filozófia metafizikai primátusát *filozófiatörténet-filozófiai* terminusokban artikulálja, ráadásul egy olyan filozófiatörténet-filozófia keretein belül, amely a metafizika és a történetiség összefüggését ugyanakkor inkább elfedi, mintsem kifejezésre juttatja. Ez a sajátos viszony abban a meglepő kijelentésben csúcsonylik ki, miszerint a szerzőpáros analitikus kollégái „– elfogadva a *philosophia perennis* eszméjét – úgy gondolják, hogy a filozófiai tevékenység történeti kontextustól függetlenül megragadható problémákra adható megoldásokat keres”.¹⁶ Az itt jellemzett filozófiatörténet-filozófiai álláspont inkább a filozófiatörténet problémátörténeti felfogására jellemző, melyet Dilthey kortársai közül a délnémet neokantiánus Wilhelm Windelband képviselt. Berlini kollégáihoz hasonlóan Windelband is őszintén különbséget tett a tudományok és a filozófia története között. Míg az előbbit a kumulatív fejlődés időszaka jellemzi, amit csak ritkán szakít meg a paradigmamentes rekonfiguráció („az irányvonal az ismeret zavartalan felépítése, amelyet csak időről időre szakít meg lökésszerű újakezds”),¹⁷ addig a filozófia esetén nem is alkalmazhatók a tudományfejlődésnek Thomas Kuhn által fél évszázaddal később kidolgozott fogalmai: „a filozófiában kivételszámba megy, hogy egy rákövetkező filozófus köszönettel továbbfejlessze a már kivívottat, és a filozófia minden nagy rendszere *ab ovo* kezdi el megoldani az újrafogalmazott feladatot, mintha a többiek nem is lettek volna ott” (uo.). Mégis azonosítható egy stabil váz a filozófia történetében: „a filozófia problémái a lényegüket tekintve adottak”, sőt „nemcsak a fő problémák ismétlődnek a filozófia történetében, hanem a megoldásuk fő vonalai is”.¹⁸ Megjegyzendő – amiről hajlamosak vagyunk elfeledkezni a filozófiatörténet problémátörténeti felfogása hallatlanul széleskörű, habár diffúz és anonim recepciójának fényében –, hogy Windelband számára ezt az összeegyeztetési bűvészmutatványt a Dilthey-nél is felbukkani látott „világtalány”, „világrejtély” (*Welträthsel*), azaz egy magyarázati-lag irreducibilis, ámde deskriptíve produktív princípium fogalma teszi

16 Uo.

17 Wilhelm Windelband: *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. Szerk. Erich Rothacker. Neunte und zehnte, durchgesehene Auflage. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1921, 7.

18 Windelband: i. m., 9.

lehetővé. Windelband ugyanis készségesen elismeri, hogy a filozófia pervazív paradigmamentessége és problémátörténeti egysége *együttesen véve* azt a nem túl hízelgő képet festi elénk, miszerint a tudományok királynője „mintha állandóan ismétlődő körökben sikertelenül igyekszik egy soha el nem ért cél körül”, ámde ezt a mozgásformát pozitív módon átértelmezi, mivel abban szerinte csak „az mutatkozik meg, hogy [a filozófia problémái] mint »a létezés ősrégi rejtélyei« mindig újra megjelennek a gondolkodás történeti menete során és parancsolóan mindig újra követelik a teljesen soha nem sikerülő megoldást”.¹⁹ Talán éppen ez a látens metafizikai háttérelmélet az oka annak, hogy a *philosophia perennis* tényleges kortárs képviselői, akik általában az egészen eltérő, nevezetesen explicit teista metafizikai elköteleződéssel rendelkező katolikus filozófusok köréből verbuválódnak, ezt a filozófiatörténet-filozófiai megközelítést egészen más értelemben, nevezetesen a filozófiai örökség tudatosan szelektív kezeléseként tekintik.²⁰

A másik tényező, ami feljogosít minket egy metafizológiai periódus tételezésére a magyar(országi) filozófia jelenét tekintve, Tözsér János nagyhatású könyve, amelyben önreferenciálissá vált az analitikus–kontinentális vita *casus belli* metafizológiai tézise: „a filozófusok mindezidáig egyetlen filozófiai problémát sem tudtak megoldani”.²¹ A monográfia kortörténeti jelentőségét nemcsak példátlanul széles recepciója bizonyítja

19 Uo.

20 *A philosophia perennis* kevés modern képviselőjének egyike Balduin Schwarz: *Örök filozófia. Törvény és szabadság a szellemtörténetben*. Ford. Szalay Mátyás. (*Paideia* könyvek). Jel, Budapest, 2013, aki a realista fenomenológia hagyományában áll (utóbbi szelektív filozófiatörténeti preferenciáit lásd: Josef Seifert: Was ist Philosophie? Die Antwort der Realistischen Phänomenologie. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 1995 (49):1, 92–103.

21 Tözsér János: *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Kalligram, Budapest, 2018, 16. A két pozíció közti gondolati fejlődés kortörténetileg megfigyelhető a *Magyar Filozófiai Szemle* hasábjain zajló kiterjedt vitában. Tözsér írásai: Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? *Magyar Filozófiai Szemle*, 2013 (57):1, 159–172; Maradok szkeptikus, tisztelettel! *Magyar Filozófiai Szemle* 2013 (57):2, 135–146, melyek azért is figyelemre méltóak, mivel *in statu nascendi* mutatják, ahogyan Tözsér kapcsolódik egy analitikus filozófiai külföldi tekintélyhez: Peter van Inwagen: It is Wrong, Everywhere, Always, and for Anyone, to Believe Anything upon Insufficient Evidence. In Jeff Jordan – Daniel Howard-Snyder (szerk.): *Faith, Freedom, and Rationality. Philosophy of Religion Today*. Rowman & Littlefield, London, 1996, 137–153; Peter van Inwagen: We’re Right, They’re Wrong. In Richard Feldman – Ted A. Warfield (szerk.): *Disagreement*. Oxford UP, Oxford, 2010, 10–28, figyelmen kívül hagyva ugyanakkor annak eredeti vallásfilozófiai kontextusát e kulturális transzfer részeként. Vö. még: Peter van Inwagen: *Quam dilecta*. In Thomas V. Morris (szerk.): *God and the Philosophers. The Reconciliation of Faith and Reason*, Oxford UP, Oxford, 1994, 31–60.

– köztük egy huszonkét szerzőt, azaz vélhetően a magyarországi aktív professzionális filozófusok bő harmadát (!) felvonultató kötet megjelenése –,²² hanem az a tény is, hogy Tózsér laudálói között morális heroizmussal eljutottak Tózsér antifilozófiájának végső gyakorlati következményéig, nevezetesen a „filozófia önfelszámolásához”,²³ mégpedig nem pusztán az intézményes pozíciókról történő egyéni aszketikus lemondás értelmében, hanem legutóbb még az a morális imperatívusz is megfogalmazódott, miszerint „el kell érnünk az álláspontunk szerint problémás filozófiai terület állami költségátogatásainak megvonását”.²⁴ Tózsérnek és követőinek tehát fel kellene keresniük a politikusokat és egyéb döntéshozókat, ezzel párhuzamosan pedig a nyilvánossághoz fordulni, valamint filozófustársaik között is szövetségeseket kellene verbuválniuk, hátha „belülről összeáll egy kritikus tömeg, és a közvélemény is nyitott rá, talán sikerülhet kikényszeríteni a filozófiai projektek forrásmegvonását”.²⁵ Ezzel a követeléssel valószínűleg nyitott kapukat döngetnének a jelen kortörténeti kontextusban (egyébként e recepció helyzet a filozófia, sőt akár maga az elmélet [θεωρία] externális metafizikai invariánsának is tekinthető,²⁶ az intellektuális, sőt egészen megváltozásra [μετάνοια] felszólító üzeneteknek a saját valódi érdek ellenében történő elutasítása pedig egészen tág vallástörténeti analógiákat nyithat meg); habár a népakarat és reprezentánsainak többsége valószínűleg csalódottan venné tudomásul, hogy, noha ekképpen sikerülne elejét venni az adófizetők pénze vélelmezett pazarlásának, a filozófusok még a tózséri program értelmében is tovább folytathatnák kutatásaikat „hobbiként” vagy „magánügyetemen”.²⁷

Windelband problémátörténeti filozófiatörténet-filozófiájának architektónikája, az „őségi rejtély” feltételezéshez vezető ellentmondás felől tekintve nem meglepő, hogy Tózsér eredetileg a kontinentális filozófia ellenében megfogalmazott prezentista-anakronisztikus filozófiatörténet-felfogása végül egy önreferenciális szkepticismushoz vezetett. A könyv szövegében ez a prezentista-anakronisztikus filozófiatörténet-filozófia

22 Bernáth László – Kocsis László (szerk.): *Az igazság pillanatai? Metafizikai válságok a szkeptikus kihívásra*. Kalligram, Budapest, 2021.

23 Dombrovski Áron: A filozófia önfelszámolása. *BUKSZ*, 2019 (31):1–2, 16–23, 23. – Az antifilozófia fogalmához Tózsér vonatkozásában lásd külön: Varga Péter András: Mi a filozófia (és mi nem az)? *Magyar Filozófiai Szemle*, 2019 (63):2, 189–199, 194 skk.

24 Dombrovski Áron: A metafizikától a tudománypolitikáig. In Bernáth–Kocsis: i. m., 401–417, 406.

25 Uo. 413.

26 Vö. kül. Hans Blumenberg: *Das Lachen der Thrakerin. Eine Urgeschichte der Theorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1987.

27 Dombrovski: A metafizikától a tudománypolitikáig. Id. kiad. 411.

nemcsak tézisszerű megfogalmazásokban jelenik meg („Platón, Szent Tamás, Descartes, Kant és a kortárs analitikus filozófusok nagyon közeli problémák megoldásán fáradoztak”),²⁸ hanem ugyanezen érme másik oldalaként nagyon markáns retorikával vitatja el a filozófusi címet az ún. „kontinentális” filozófuskollégáitól, akik esetleg egy eltérő filozófiatörténet-kezelésre mutathatnának példát: a tipikus kontinentális filozófus szerinte „egy-egy szent tehén bűvöletében él”, védtelen az „intellektuális moslékkal szemben” és „örömmel” kanonizálja a „humbugoló”-kat.²⁹

Mindez azért is tűnhet érdekesnek, mivel – amennyiben megkockázathatunk ilyen általános jellemzést e szűkre szabott keretek között – a magyar(országi) kortárs kontinentális filozófia legutóbbi időszakát éppúgy a metafizikai érdeklődés jellemzi, amihez egy sajtóságos, de implicit filozófiatörténet-filozófia társul. Talán kimutatható lenne ez nemcsak a tragikus hirtelenséggel elhunyt Tengelyi László monumentális vállalkozásában, hogy a fenomenológiát tegye meg egy új metafizika hordozójává a klasszikus fenomenológusok, mindenekelőtt Husserl életművének száliránnyal szemben történő olvasatával;³⁰ csakúgy mint Ullmann Tamás hasonlóan nagyívű kezdeményezésében, ami az intencionalitásnak a sematizmus problémája felől megközelített fogalma alapján alkotja újra a filozófia, sőt a pszichológia nagy témáit a német és a francia fenomenológia klasszikusainak produktív mozgósításával.³¹ A fentebb, a bevezető bekezdésben egyszer már

28 Tözsér: *Az igazság pillanatai*. Id. kiad. 171.

29 Uo. 69.

30 E programból a magyar olvasók már korán értesülhettek: Tengelyi László: *Fenomenológia mint első filozófia*. *Világosság*, 2008 (49):3–4, 49–59; az ígélet beváltása egy majd’ egy évtizeddel később azonban csak posztumusz jelenhetett meg a nemzetközi filozófiai porondon: László Tengelyi: *Welt und Unendlichkeit. Zum Problem phänomenologischer Metaphysik*. Alber, Freiburg, 2014. Lásd még a programszerű tanulmányt Tengelyi németországi tanítványának, Inga Römernek posztumusz kiadásában: László Tengelyi: *Philosophie als Weltoffenheit*. Szerk. Inga Römer. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 2015 (63):5, 958–976. Szempontunkból kiemelendő Tengelyi filozófiatörténet-kezelése, amely ugyan prezentista, azonban azt a fenomenológia történeti önképének szubtilis fogalmi eszközeivel teszi. Ez legtisztábban a magyar olvasókör számára válhat nyilvánvalóvá: „más gondolkodókhoz hasonlóan” – írta Tengelyi megelőlegező jellegű tanulmányában – „Husserl is félreérti legsajátabb gondolatát” (54.); a német monográfia analóg szövegnyelén sokkal tompítottabb megfogalmazással találkozunk („Husserl ezekből a kezdeményezésekből már nem vont le továbbvezető következtetést”; 190).

31 Lásd mindenekelőtt: Ullmann Tamás: *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. L’Harmattan, Budapest, 2010; Ullmann Tamás: *Túl a jelentésen. Sematizmus és intencionalitás*. 2. L’Harmattan, Budapest, 2019. Utóbbi műben programját Ullmann „a nyelv aszjektív fenomenológiája”-nak nevezi, más szóval ama közeg vizsgálatának, „melyben a tudat maga is formát és alakot ölt”. Az ullmanni program egyes konkrét alkalmazásait illetően lásd: Ullmann Tamás: *Az értelem dimenziói*. L’Harmattan, Budapest, 2012.

megjelenő Mezei Balázs legutóbbi korszakában pedig – amennyiben szabad külső, értelmezői perspektívából tekintenünk a filozófiájára – nemcsak a metafizikai jelleg tűnhet fel, amennyiben Mezei a filozófiát egészlegesen újraértelmezi a radikális reveláció fogalma segítségével (ami nem a hagyományos értelemben vett, „propozicionális” tartalmú isteni kinyilatkoztatást jelenti),³² hanem a filozófiatörténet is centrális architektonikai szerepet lát-szik kapni Mezei revelációfilozófiájában: „az isteni kinyilatkoztatás *ad intra* dinamizmusa az *ad extra* történelemben fejeződik ki”,³³ sőt Mezei markáns állítása szerint a revelációfilozófia közvetlenebb hozzáféréssel rendelkezik a kinyilatkoztatás tényéhez, mint a hagyományos teológia, ami „nem közvetlenül a kinyilatkoztatás *tényén*, hanem a kinyilatkoztatás tanúinak autoritásán alapul”.³⁴ Mezei egyik legutóbbi írásában pedig a reveláció mint „egy végső tény [*ultimate fact*], sőt maga a végső tény” jelenik meg, ami azonban kommunikatív szerkezetű – ismét a filozófiatörténet *ad extra* dinamikájára utalva –: „a reveláció a belső formájában kommunikáció”.³⁵

★

Mindezek fényében provokatív jellegű, hogy jelen folyóiratszám magját olyan írások alkotják, amelyek a filozófiatörténet filozófiai felfogásával konfrontálódnak, sőt a filozófiatörténet egy olyan filozófiájával, amely, *horribile dictu*, a filozófiatörténet tényleges hordozóinak, materiális rétegének, a kéziratoknak a filozófiai relevanciájára kérdez rá. Anélkül, hogy egy konferencia előadóit imperialista módon a konferenciafelhívás

32 Mezei, Balázs M.: *Religion and Revelation after Auschwitz*. Bloomsbury, New York, 2013, 94. – A jelen bekezdésbe foglalt megállapításaimban támaszkodom a korábbi Mezei Balázs-értelmezéseimre: Peter Andras Varga: [Book Review:] *Radical Revelation: A Philosophical Approach*. By Balázs M. Mezei [...]. *The Heythrop Journal*, 2020 (61):4, 710–713; Varga Péter András: Mezei Balázs „rendszertelen beszélgetés”-ei Edmund Husserllel. In: Hidas Zoltán – Jani Anna (szerk.): *Hit és gondolkodás: Tanulmányok Mezei Balázs köszöntésére*. L’Harmattan, Budapest, 2021, 354–372.

33 Balázs M. Mezei: *Radical Revelation. A Philosophical Approach*. Bloomsbury T&T Clark, London, 2017, 337.

34 Uo. xxi. (kiemelés az eredetiben).

35 Balázs M. Mezei: *Apocalyptic Phenomenology: A Radical Philosophical Theology of Revelation*. In Balázs M. Mezei, – Matthew Z. Vale (szerk.): *Philosophies of Christianity*. Sophia Studies in Cross-cultural Philosophy of Traditions and Cultures, 31. Springer, Cham, 2019, 109–121, 113 (kiemelés az eredetiben).

elméleti magját alkotó felvetés érdekében kívánnánk birtokba venni, annyi talán elmondható, hogy a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetében 2020. november 26-án tartott *Tinta és szellem. A filozófiatörténeti hagyatékok és szövegkiadások módszertani problémái és filozófiai mélységei* című konferencia résztvevői mind előadásaikban, mind a jelen folyóiratszámában megjelent írásaikban legalábbis filozófiai konfrontációra, vitába bocsátkozásra érdemesnek tartották azt a felvetést, miszerint – amint a konferencia szervezői, Szabados Bettina és a jelen sorok szerzője fogalmaztak – a forráscentrikus filozófiatörténet-írás hordozhatja a lehetőséget, hogy meghaladjuk a magyar filozófiatörténeti hagyomány „vélelmezett hiányának vagy elmaradottságának immár másfél évszázados toposzát”, s hasonlóan tevékeny szerepet tölthet be „kortárs európai (kontinentális) filozófia művelésébe való bekapcsolódásunkban is, hiszen a kontinentális filozófiai hagyomány napjainkban zajló örvendetes újraelsajátítása jelentős részben éppen a klasszikus szerzők és szövegek körének bővítéséből táplálkozik”. E „kérdések termékeny megvitatására szeretne platformot teremteni” a jelen folyóiratszám is, „abból a meggyőződésből kiindulva, hogy azokban nemcsak a filozófia módszertanára és céljaira vonatkozó meggyőződések jelenhetnek meg, hanem a forráscentrikus filozófiatörténet-írás gyakorlata – a filozófiatörténet materialitásával való szembesülés – éppen hogy megtermékenyítőleg hathat és fogódzót kínálhat a magyar és egyetemes filozófia hagyományaira, végső soron pedig a filozófia mibenlétére irányuló reflexióink számára”.³⁶

Zárásként két megjegyzés: Az itt képviselt megközelítés egy apró, de kézzelfogható és korántsem közömbös hozadéka abban is megjelenhet, hogy a filozófiatörténet materialitásának kérdése *egységben tárgyalható* a magyar és az ún. „egyetemes” (a tizenkilencedik-huszedik században: német és osztrák) filozófia történetén belül, bárminemű mesterséges választóvonal nélkül. A magyar filozófiai hagyomány öndefinícióinak filozófia- és eszmetörténete – nevezhetnénk ezt a metafizológia egy sajátos, részben externális válfajának is – régóta foglalkoztatja a magyar filozófiatörténet-írás érdemdús művelőit,³⁷ csakúgy mint az e különbségtétel

36 Szabados Bettina – Varga Péter András: Előszó. In uók. (szerk.): *Tinta és szellem. A filozófiatörténeti hagyatékok és szövegkiadások módszertani problémái és filozófiai mélységei. Absztraktfüzet*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021, [kézirat gyanánt], 19 oldal, 5.

37 A teljesség igénye nélkül: Fehér M. István: Nemzet, filozófia, tudomány. A hazai filozófiai munkálkodás ágai és jelentősége. *Existentia*, 1992 (2):1–4, 495–540; Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, 9). Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2006; Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. (Eszmetörténeti könyvtár, 7). Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008; Mészáros András:

során mozgósítható metafizológiai fogalmak kérdése (pl. „receptió” vs. „kreativitás”).³⁸ Meggyőződésem szerint egy kiegészítő, ortogonális perspektíva felmutatásával járulhat hozzá e historiográfiai vitához az a megközelítés, amely arra mutat rá, hogy a magyar filozófiatörténet – talán éppen feltáratlansága, sőt tagadhatatlan töredezettsége révén – *módszertani fullánkként* szolgálhat a filozófiatörténet-írás gyakorlati és filozófiai kérdéseire vonatkozó reflexió számára, amely kérdések talán könnyebben megkerülhetőek bizonyulhatnak az európai filozófia szerencsésőbb nemzeteinek lokális historiográfiáiban.³⁹ E felvetés célja pusztán a magyar filozófia módszertani gazdagságának gyarapítása (semmiképpen sem kívánja az eddigi historiográfiai megközelítéseket revideálni vagy leváltani), csakúgy mint nem jelenthet kibúvót a tárgyszintű filozófiatörténet-írói munka elvégzése alól, sőt inkább még intenzívebb, módszertanilag még összetettebb munkára kell sarkalljon minket. Végül pedig meg kell emlékeznünk arról a tragikus módról, ahogyan a filozófiatörténet konkrétsága az itt olvasható szövegek genezisében is megjelent: Fehér M. István konferenciánkon még személyesen vett részt és töretlen munkakedvvel kísérté szövegének sajtó alá rendezését, írása azonban csak posztumusz láthat napvilágot.

Széttartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből. Kalligram, Dunaszerdahely–Pozsony, 2014. E kérdésfeltevés jelentősége annyira szembeütő, hogy a magyar filozófia történetének vékonyka idegen nyelvű szakirodalma is inkább a magyar filozófia *historiográfiájára* koncentrál (lásd: Larry Steindler: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Alber, Freiburg, 1988).

- 38 Lásd a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Kutatóintézetének a *Receptió és kreativitás – Nyitott magyar kultúra* címmel megjelent sorozatát az Áron Kiadónál (Budapest, 2004, 6 kötet).
- 39 Lásd programszerűen: Varga Péter András: A magyar filozófia hagyományai. *Országút*, 2020 (1):16, 10–12. A komparatív perspektívát illetően legutóbb: Peter Andras Varga: [Book Review:] Witold Plotka, Patrick Eldridge (Eds.): Early Phenomenology in Central and Eastern Europe. Main Figures, Ideas, and Problems [...]. *Phenomenological Reviews*, 2021 (6). Konkrét új esettanulmányok az összetett módszertanú, tárgyszintű feltáró munka különböző válfajaiban: Peter Andras Varga: A Snapshot of Austrian Philosophy on the Eve of Franz Brentano's Arrival. The Young Bernhard Alexander in Vienna in 1868–1871. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2018 (62):4, 182–207; Peter Andras Varga: Who Were the First Modern Professional Philosophers in Hungary? The Authors of the Journal Magyar Philosophiai Szemle (1882–1891). In Béla Mester – Rafał Smoczyński (szerk.): *Lords and Boors – Westernisers and 'Narodniks': Chapters from Polish and Hungarian Intellectual History*. Research Centre for the Humanities, Institute of Philosophy – Gondolat Publishers, Budapest, 2020, 135–170; Varga Péter András – Szücs László Gergely: A lexikon mint filozófiatörténet-írási forrás. A 19–20. századi magyar filozófusok struktúrája a Magyar Életrajzi Lexikon alapján. *Magyar Tudomány*, 2021 (182):6, 779–792.